

ТИПОЛОГІЯ КРИЗ НЕЕКОНОМІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРЕВЕНТИВНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

©2022 ІВАНОВ Ю. Б., ПОЛЯКОВА О. Ю.

УДК 338.124.4:168.2(477)
JEL: B49; O20

Іванов Ю. Б., Полякова О. Ю. Типологія криз неекономічного походження в контексті превентивної антикризової політики для України

Метою дослідження є розробка типології криз, що мають неекономічне походження, яка дозволить виділити їх характерні риси з точки зору цілей, основних завдань і груп заходів з превентивної антикризової політики для України щодо раннього повоєнного постпандемічного періоду та на довгострокову перспективу. У статті проведено аналіз та узагальнення наукового доробку та розробок міжнародних організацій щодо класифікації криз у розвитку соціально-економічних систем. Показано різноманітність, повторюваність і неоднозначність класифікаційних ознак, проте основна увага науковців зосереджена на класифікації фінансових криз. Кризи неекономічного походження в науковій літературі розглядаються без їх зв'язку із соціально-економічним розвитком та антикризовою політикою країн. Тому авторами статті розроблено типологію криз неекономічного походження, яка спрямована на виявлення тих ознак кризи, які є найбільш суттєвими для впровадження та можливості здійснення попереджувальних заходів превентивної антикризової політики. Її відмінністю є включення нової класифікаційної ознаки нашарування наслідків, що дозволяє виокремити первинні та вторинні кризи із поширеними наслідками (комплексні) від тих, у яких наслідки зазнають викривлення та змін у процесі розгортання кризи (суперпозиційні). Близькі за змістом класифікаційні ознаки, які використовуються в науковій літературі (структурний масштаб охоплення; об'єкт; характер порушень рівноваги в розвитку економіки тощо), узагальнено в одну ознаку – масштабність наслідків. Разом із якісним описом кожного виду кризи за кожною з ознак визначено напрями розробки такої політики. Здійснено класифікацію криз біологічного та воєнного походження в Україні протягом 2020–2022 рр. за визначеними ознаками. Визначено основні відмінності системних криз біологічного та воєнного походження з точки зору економічної політики.

Ключові слова: біологічна криза, воєнна криза, типологія, превентивна політика, ознака.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 25.

Іванов Юрій Борисович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)
E-mail: yuriy.ivanov.ua@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5309-400X>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57414571500>

Полякова Ольга Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, завідувачка сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: polya_o@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8207-3198>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/116262>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57195496140>

UDC 338.124.4:168.2(477)
JEL: B49; O20

Ivanov Yu. B., Poliakova O. Yu. A Typology of Crises of Non-Economic Origin in the Context of Preventive Anti-Crisis Policy for Ukraine

The study is aimed at elaborating a typology of crises of non-economic origin, which will allow to allocate their characteristic features in terms of goals, main tasks, and groups of measures for preventive anti-crisis policy for Ukraine regarding the early post-war post-pandemic period along with long-term perspective. The article analyzes and summarizes the scientific achievements and developments of international organizations on the classification of crises in the development of socioeconomic systems. The diversity, repeatability and ambiguity of classification signs are displayed, but the utmost attention of scientists is focused on the classification of financial crises. Crises of non-economic origin in the scientific literature are considered without their connection with the socioeconomic development and anti-crisis policy of countries. Therefore, the authors of the article have developed a typology of crises of non-economic origin, which is directed towards identifying those signs of crisis that are most significant for the implementation and possibility of implementing preventative measures of a preventive anti-crisis policy. Its difference is the inclusion of a new classification sign of the layering of consequences, which allows to distinguish primary and secondary crises with common consequences (complex ones) from those in which the consequences undergo distortions and changes in the process of unfolding the crisis (superpositional ones). Similar in content classification signs that are used in the scientific literature (structural scale of coverage; object; nature of imbalances in the development of the economy, etc.) are summarized into one sign – the scale of the consequences. Together with a qualitative description of each type of crisis, the directions for developing such a policy are determined for each of the signs. The classification of crises, either of biological origin or caused by warfare, in Ukraine during 2020-2022 was carried out in accordance with the defined signs. The main differences between systemic crises of biological origin or systemic crises caused by warfare are determined from the point of view of economic policy.

Keywords: crisis of biological origin, crisis caused by warfare, typology, preventive policy, sign.

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 25.

Ivanov Yuriy B. – D. Sc. (Economics), Professor, Chief Research Scientist of the Department of Macroeconomic Policy and Regional Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: yuriy.ivanov.ua@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5309-400X>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57414571500>

Кризи в соціально-економічному розвитку України, як і в інших країнах світу, виникають, на жаль, із невеликими часовими інтервалами. Причини системних криз, які охоплюють усі чи більшість сфер життєдіяльності країни, є найрізноманітнішими та здебільшого спровоковані ззовні. Незважаючи на повторюваність криз різного характеру, адекватної превентивної політики щодо їх запобігання в Україні не проводилося. Однією з причин цього є неповне уявлення, а отже, й усвідомлення різноманітності, характеру та поширення криз. Ця проблема може бути послаблена розробкою відповідної типології, узгодженої із проблемами превентивної антикризової політики.

Важливість типології як науки про типи або про системи класифікації деяких об'єктів за типами [1], аналіз або класифікацію об'єктів за типами або категоріями [2] полягає в тому, що вона визначає характерні риси окремих груп об'єктів, дозволяє їх групувати [3; 4]. Таким чином, розробка типології включає виділення характерних ознак окремих груп і формування правил класифікації об'єктів за цими групами. Як зазначається у [5], однією із основних цілей створення типології криз є визначення спільних рис, особливо тих, що стосуються можливості проактивних або реактивних заходів, які необхідно вжити, щоб уникнути кризи або подолати їх наслідки.

Типологія криз у розвитку соціально-економічних систем здебільшого розвивається в напрямку класифікації економічних криз, зокрема фінансових. Так, контекстний пошук за запитом «typology of crisis» OR «types of crisis» у базі публікацій Science Direct [6] за сферами соціальних, економічних наук або менеджменту показав наявність 727 публікацій. Якщо виключити публікації, де у назві присутнє слово «financial», то таких публікацій лише 656, а якщо виключити посилання на фінансові кризи також із анотації, то кількість публікацій складе 564, з них тих, що стосуються економічних наук (Economy, Econometrics and Finance), – лише 73. Вони здебільшого присвячені впливу криз на окремі підприємства, галузі, антикризове управління в організаціях тощо. Різні типи криз

згадуються в контексті розробки відповідних рішень. Таким чином, власне узагальненню різних класифікацій криз, тим більше криз неекономічного походження, присвячено небагато наукових праць, а класифікація залишається фрагментарною.

Метою дослідження є розробка типології криз, що мають неекономічне походження, яка дозволить виділити їх характерні риси з точки зору цілей, основних завдань і груп заходів превентивної антикризової політики для України по ранньому повоєнному постпандемічному періоді та на довгострокову перспективу.

Грунтовний аналіз багатьох систем класифікації соціально-економічних криз з виділенням економічних криз здійснено в [7]. Автор дослідив кілька різних класифікацій і виділив використовувани в них класифікаційні ознаки, а також запропонував ті, які варто включити до класифікації. Зазначається, що класифікація криз за видами соціально-економічних систем не дає можливості виділити особливості їх виникнення та перебігу.

Розвинена класифікація криз розробляється в рамках антикризового менеджменту, здебільшого з акцентом на менеджмент підприємства [8].

Формальне представлення типології криз запропоновано S. Gundel, який зазначає необхідність виділення класифікаційних ознак таким чином, щоб виключити можливість віднесення до різних класів, тобто класи мають не перетинатися [5]. Автор наголошує на тому, що класифікація криз має включати ознаку можливості впливу, недопущення або подолання наслідків кризи. Втім, зазначається, що здебільшого мова може йти про реактивні заходи, оскільки можливість здійснення превентивних (проактивних) заходів залежить від прогнозованості кризи.

Матрична форма класифікації пропонується в декількох дослідженнях, але вона придатна лише у випадку, якщо класифікаційних ознак лише дві [5; 9]. Більше того, у матричних класифікаціях використовується лише дві градації, що звужує можливості їх застосування. На основі аналізу декількох матричних класифікацій А. Вјорск дійшов висновку про необхідність застосування міждисциплінарного підходу, який дозволяє розглянути кризу з різних боків. Фактично це означає відмову від матричної класифікації на користь багатокритеріальної [9].

У роботі А. О. Мельник здійснено аналіз взаємозв'язку світових економічних криз із кризами у

Дослідження виконано в рамках наукового проекту «Формування превентивної антикризової економічної політики України у постпандемічному періоді» за напрямом «Підтримка пріоритетних для держави наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок» бюджетної програми КПКВК 6541230, № ДР 0122U002512.

економіці України, які відбувалися на різних етапах становлення економіки. Показово, що всі розглянуті кризи мали стосовно економіки України екзогенний характер, за винятком кризи 1991 р. Водночас автор зазначає їх комплексний характер з точки зору критерію суспільних процесів [10].

Окремо в теорії антикризового менеджменту організацій розглядається відношення організації до кризи, у зв'язку з чим виділяються три типи: організація, яка ненавмисно (випадково) спровокувала кризу; організація, яка навмисно викликала кризу; організація є жертвою кризи [11].

Узагальнюючи класифікації криз за групами аналогічних за змістом класифікаційних ознак і видів, ми виділили такі, що найчастіше використовуються в науковій літературі:

1. *Причини виникнення*: природні, суспільні, екологічні, технологічні, геополітичні / конфронтаційні, зловмисних дій, побічних дій [7; 12–14].
2. *Природа причин*: ендогенні; екзогенні [7; 9; 13; 15]; навмисні (зловмисні), ненавмисні [13; 16].
3. *Група суспільних відносин, які охоплює криза / носії процесу*: структурні, політичні, технологічні, соціальні, економічні, демографічна, міжнародні, організаційні, психологічні [7; 10].
4. *Рівень економіки / Рівень процесу*: на макrorівні, на мезорівні, на макrorівні, на інтеррівні [13; 17].
5. *Об'єкт*: у розвитку економіки окремого суб'єкта господарювання, у розвитку окремої галузі економіки, у розвитку національної економіки, у розвитку міжнародної економіки [17].
6. *Характер причин виникнення / Передбачуваність*: закономірні / «відоме невідоме» / передбачувані / стійкі, ті, що розвиваються, непередбачувані (випадкові) / «невідоме невідоме» / непередбачувані / неочікувані [4; 5; 7; 9; 13; 17; 19].
7. *Характер перебігу / Міра прояву*: ізольовані / мікрокризи, взаємодіючі / макрокризи [7; 17].
8. *Структурний масштаб охоплення / Охоплення соціально-економічної системи*: окремих систем / локальні (охоплюють частину системи), структурні / загальні (охоплюють систему в цілому), глобальні [7; 17].
9. *Територіальний масштаб охоплення / Ступінь поширення*: локальні / місцеві, галузеві, регіональні, національні, світові (міжнародні) [17].
10. *Характер наслідків / Характер впливу / Можливість трансформації*: прогресивні / позитивні / трансформаційні / оздоровчі, нейтральні / неруйнівні (частково руйнівні), регресивні / негативні / нетрансформаційні / руйнівні [7; 10; 16; 17].
11. *Періодичність (циклічність)*: із надкороткими циклами, із короткими циклами, із циклами середньої тривалості, із довгими циклами [17]; циклічні, структурні, модифіковані, комбіновані, перехідні [7].
12. *Повторюваність*: разові, перманентні [7].
13. *Ідентичність*: унікальні, аналогові [7].
14. *Тривалість перебігу / Часовий горизонт*: короткочасні / короткострокові, середньострокові, затяжні / довгострокові [7; 17].
15. *Гострота протікання / Глибина наслідків*: легкі, глибокі [5; 7; 17].
16. *Темпи розгортання*: регресуючі, прогресуючі [7].
17. *Швидкість*: стрімкі, рівномірні, повільні [7].
18. *Ступінь розгортання*: початкові, наростаючі, спадаючі, депресивні [7].
19. *Можливість впливу / Керованість*: контрольовані / легкі для подолання, неконтрольовані / важкі для подолання [5; 7; 9].
20. *Характер перебігу / Відображення у свідомості*: явні, латентні (приховані) [7].
21. *Характер порушень рівноваги в розвитку економіки*: дефолти суб'єктів господарювання, державні дефолти, валютні кризи, інфляційні сплески, фінансові кризи, банківські кризи [14; 17; 21].
22. *Сприйняття*: прості, складні [7].

Як видно, існує безліч підходів до класифікації із виділенням різних класифікаційних ознак відповідно до мети дослідження. Втім, єдиної класифікації або її якогось ядра наразі не розроблено. Також слід зауважити, що деякі класифікаційні ознаки мають різні назви, але дуже близькі за змістом. Зустрічається й протилежна ситуація, за якої види з однаковими назвами відповідають різним класифікаційним критеріям. Крім того, деякі особливості поточної кризи в Україні (можливо, вони мали місце й у інших країнах) не знайшли відображення в наявних класифікаціях, що не дозволяє вибрати одну з них. Найпоширеніші ознаки будуть включені в розроблювану типологію.

Розробка типології криз неекономічного походження в рамках даного дослідження має на меті виявлення тих ознак кризи, які є найбільш суттєвими для впровадження та можливості здійснення попереджувальних заходів превентивної антикризової політики.

Походження кризи є основною її ознакою, оскільки від цього залежить можливість протидії їй та характер заходів. Класифікаційна ознака сфери походження відповідає на питання щодо сфери, у якій виникла критична подія, яка є причиною розгортання кризи. Як уже зазначалося, однією з характерних рис криз неекономічного походження та їх розвитку в економічній кризі є їх непередбачуваність або

слабка передбачуваність. Причиною цього є те, що виникнення таких криз пов'язано із надзвичайними ситуаціями.

Світовий економічний форум використовує таку класифікацію стосовно ризиків, реалізація яких може спровокувати кризу: економічні, природні (екологічні), геополітичні, соціальні, технологічні [7].

Зважаючи на періодичне виникнення у світі різних епідемій, доцільно виділити кризи біологічного походження з групи природних криз. Доцільність цього зазначена Управлінням ООН щодо зниження ризику лих і Міжнародною науковою радою, які у 2020 р. здійснили за участю експертів широкомасштабний «Перегляд визначень і класифікації загроз» щодо понад 300 типів загроз, які можуть спровокувати лиха [23].

Згідно з Кодексом цивільного захисту України (ст. 5) надзвичайні ситуації класифікуються таким чином:

- 1) техногенного характеру;
- 2) природного характеру;
- 3) соціальні;
- 4) воєнні.

Отже, за походженням пропонується виділити такі критичні події (процеси):

- ✦ *епідемії* – «масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу» [13], у т. ч. пандемії, тобто поширення по усьому світу;
- ✦ *техногенні катастрофи* – катастрофи, викликані господарчою діяльністю людини, «аварія – небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднювальних речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище» [13];
- ✦ *природні катастрофи*, які є наслідком стихійного лиха, тобто природного явища, «що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків» [13] (виверження вулканів, землетруси, цунамі тощо або їх сукупність);
- ✦ *воєнні конфлікти* – усі види конфліктів із залученням регулярної армії та силових структур, тимчасових офіційних і неофіційних воєнних формувань, які відбуваються на території однієї чи декількох країн;
- ✦ *внутрішньополітична нестабільність* – усі види протистояння політичних сил та їх при-

хильників однієї держави, у т. ч. соціальні надзвичайні ситуації [18].

Таким чином, за сферою походження пропонується виділяти кризи: *природні* (стихійні лиха), *техногенні*, *біологічні* (епідемії, пандемії хвороб людини, тварин, рослин), *суспільно-політичні* (соціальні надзвичайні ситуації, протистояння політичних сил, що призводить до порушення стійкості життєзабезпечення країни), *воєнні*. Визначення цих криз відповідають [13; 18; 23; 24].

Зважаючи на все більш тісні зв'язки національних господарчих і соціальних систем у світі, розвиненість логістичних, інформаційних, фінансових світових мереж, критичні події, які виникли в одній країні, можуть стати причиною кризи в інших. Водночас кожна країна буде здійснювати власні зусилля для подолання їх наслідків, а з точки зору превентивної політики важливим є усвідомлення можливих негативних зовнішніх впливів. Тому доцільним є включення до класифікації *місця виникнення*. За цією ознакою кризи пропонується поділяти на:

- ✦ *зовнішні* – ті, що виникли внаслідок критичної події за межами країни;
- ✦ *внутрішні* – ті, що є наслідком критичної події, яка відбулася всередині країни.

Масштабність наслідків кризи з точки зору охоплення різних сфер життєдіяльності країни та її економіки визначає масштабність, комплексність заходів щодо їх подолання та потребу в ресурсах. З точки зору превентивної політики масштабність визначає пріоритети у виборі заходів попередження та вимоги щодо прогнозування. Масштабність кризи може коригуватися протягом розгортання (перебігу) кризи залежно від ефективності здійснюваних заходів. Масштабність може визначатися потенційним впливом кризи на соціально-економічну систему за умови найгіршого сценарію каскадного поширення. За *масштабністю наслідків* виділятимемо такі види криз:

- ✦ *загальні* – ті, що охоплюють усі (або переважно більшість) сфер життєдіяльності країни, усі галузі економіки (можливо, із різною інтенсивністю);
- ✦ *часткові* – ті, що охоплюють деякі, здебільшого споріднені, сфери життєдіяльності, галузі економіки;
- ✦ *локальні* – ті, що відбуваються або можуть бути локалізовані в межах окремих сфер, галузей.

Призначенням превентивної політики є недопущення каскадного поширення наслідків кризи та перетворення її з локальної на часткову чи загальну.

Як зазначалося, зростання різноманітних зв'язків між економічними системами різних країн призводить до міжнародного поширення криз. Усередині країни такі зв'язки ще більш складні, розвинені та

тісні. Тому ступінь поширення кризи в географічному вимірі також важливий з точки зору локалізації та протидії кризі, використання місцевих чи державних ресурсів, залучення додаткових ресурсів інших територій (міжнародної допомоги). *За географічним поширенням наслідків* виділятимемо такі кризи:

- ✦ *національні* – ті, що поширюються на всю територію держави (можливо, різною мірою), потребують розробки заходів державного рівня, залучення ресурсів державного бюджету, запозичення на міжнародному рівні;
- ✦ *міжрегіональні* – ті, що поширюються на декілька сусідніх регіонів, можуть бути подолані без запровадження загальнонаціональних, державних програм або потребують спеціальних державних заходів через специфічні географічні, природні умови (горні території, річкові басейни тощо);
- ✦ *регіональні* – ті, що розвиваються в межах одного регіону, потребують розробки програм протидії та попередження на місцевому рівні, використовують місцеві ресурси, а державні ресурси можуть залучатися для розв'язання окремих завдань;
- ✦ *інтеррегіональні* – ті, що охоплюють економіку, соціальну сферу та/або системи життєзабезпечення окремих територіальних громад (здебільшого сусідніх); у рамках превентивної політики розробляються програми (стратегії) реагування на ризики; основним джерелом ресурсів є місцевий, регіональний бюджети; у випадку специфічних ризиків, які притаманні даній територіальній громаді можуть розроблятися спеціальні цільові державні програми.

Швидкість поширення наслідків впливає на можливості попередження їх каскадного проникнення з моменту виникнення критичної події та на ранніх етапах розвитку кризи. Чим швидшим є розповсюдження, тим меншим має бути час реагування, а отже, підвищується роль превентивної політики. *За швидкістю поширення наслідків* кризи доцільно виділити:

- ✦ *миттєві* – ті, наслідки яких виникають у момент виникнення критичної події або протягом декількох годин. Миттєве поширення може стосуватися лише локального в географічному вимірі чи щодо сфери економіки об'єкта, а згодом поширення відбувається й на інші об'єкти. Кризи, які включають миттєві наслідки, вимагають найбільших зусиль щодо їх прогнозування, попередження та створення систем протидії, дублювання, аварійного реагування тощо;
- ✦ *надшвидкі* – поширення наслідків відбувається дуже швидко, ймовірно, протягом доби, і вимагає швидкого реагування, тому роль

превентивної політики для запобігання ним велика, ненабагато менша, ніж для криз миттєвих;

- ✦ *швидкі* – поширення наслідків кризи відбувається швидко порівняно із тривалістю кризи, протягом тижня-двох. Для реагування існує певний проміжок часу, протягом якого мають бути впроваджені заздалегідь розроблені організаційні, технічні рішення тощо, таким чином, превентивна політика стосовно попередження швидких криз зосереджена на організаційному забезпеченні та створенні резервів, які можуть бути використані за потреби;
- ✦ *повільні* – поширення наслідків відбувається поступово протягом кількох тижнів, що дає можливість розробити та запровадити відповідні антикризові заходи. Превентивна антикризова політика щодо попередження повільних криз має включати створення резервів, які можуть використовуватися для запобігання та подолання наслідків кризи, а також розробку методичних підходів до формування та запровадження антикризових заходів на початковому етапі розвитку кризи.

Від тривалості кризи залежить, передусім, обсяг ресурсів, які необхідно залучити для подолання її наслідків. Крім того, що більшою є тривалість кризи, то більше може виникнути віддалених і непрямих наслідків, і менше можливості поповнення ресурсів. З точки зору розробки превентивної політики тривалість важлива для визначення обсягів необхідних резервів та розробки методик розподілу ресурсів на подолання безпосередніх і віддалених наслідків. *За тривалістю* кризи поділяються на:

- ✦ *перманентні* – ті, що на даному етапі розвитку соціально-економічної системи країни ідентифікуються постійно та не можуть бути подолані наявними засобами. Превентивна антикризова політика для таких криз майже беспорядна, оскільки країна (регіон, громада) існують в умовах кризи весь час. Проте елементи превентивної політики можуть розроблятися та застосовуватися для попередження погіршення (поглиблення) наявних чи виникнення нових наслідків;
- ✦ *затяжні* – ті, що тривають декілька місяців (або декілька років), виснажують ресурси, які не можуть відновлюватися повною мірою, віддалені наслідки виникають під час кризи, а не після її припинення. Превентивна антикризова політика зосереджена щодо таких криз на розробці заходів попередження віддалених наслідків. Перманентні та затяжні кризи можуть мати хвилеподібний розвиток – із наростанням чи спаданням. Кожна хвиля може характеризуватися повторенням уже

відомих наслідків, що створює можливості їх прогнозу та попередження в нових хвилях заходами превентивної політики, але може включати й нові наслідки, які є віддаленими або опосередкованими відносно попередніх хвиль;

- ✦ *короткочасні* – ті, що тривають відносно недовго (найімовірніше до одного року). Короткочасна криза потребує концентрації зусиль на її подолання. Роль превентивної антикризової політики для таких криз полягає у створенні резервів для швидкого подолання наслідків.

Слід зазначити, що тривалість кризи, як і глибина її наслідків, залежить від ефективності всього комплексу антикризової політики – як превентивної, так і реактивної. У цілому превентивна антикризова економічна політика спрямована на попередження не тільки кризи та зменшення її наслідків, але й на недопущення перетворення короткочасної кризи на затяжну або перманентну. Складність застосування цієї класифікаційної ознаки посилюється тим, що заздалегідь невідомо, якою виявиться криза за тривалістю.

Рівень передбачуваності визначається більшістю дослідників як одна з найбільш суттєвих ознак кризи. Від можливості передбачити та спрогнозувати розвиток кризи, її наслідки залежить те, які заходи превентивної політики будуть передбачені та реалізовані, які резерви створені, які рішення прийняті тощо. Кризи неекономічного походження не є проявами циклічності економічного розвитку, хоча можуть посилюватися чи набувати більшої ймовірності в різних фазах економічного циклу. Тому превентивна політика має передбачати сценарний підхід до розробки та впровадження заходів. Водночас накопичення даних про виникнення та розвиток криз у світі та в країні сприяє більшій прогнозованості криз у цілому та їх наслідків. Отже, превентивна політика має зосередитися на розробці методів та підходів до прогнозування та сценарного моделювання різних видів криз; формуванні відповідного рівня резервів у соціально-економічній системі, які дозволяють протистояти найбільш імовірним кризам у різних сценаріях, а також на визначенні патернів реагування на критичні події. *За рівнем передбачуваності* виділимо такі види криз:

- ✦ *рантові* – ті, що є принципово непрогнозованими, щодо них неможливо встановити ймовірність виникнення через відсутність попереднього досвіду, тобто прецедентів, у світовому масштабі. Здійснення превентивних заходів щодо таких криз майже неможливе, оскільки про їх існування невідомо;
- ✦ *слабко передбачувані* – ті, щодо яких можна зробити певні припущення про можливість їх виникнення, але неможливо надати кількісну оцінку ймовірності через недостатність ін-

формації, складність взаємозв'язків чинників, які їх обумовлюють. Але оскільки такі кризи можуть вважатися можливими й існують окремі прецеденти їх виникнення, то їх варто розглядати у сценаріях превентивної антикризової політики;

- ✦ *передбачувані ризики* – це кризи, щодо яких можуть бути отримані якісні або ймовірнісні оцінки можливості виникнення на певному горизонті прогнозу на основі попереднього досвіду всередині країни чи за аналогією із іншими країнами. Превентивна антикризова політика має включати заходи зниження ймовірності таких криз, бажано, їх недопущення та створення достатніх резервів для їх швидкого подолання;
- ✦ *прогнозовані* – це кризи, щодо виникнення яких може бути розроблено прогноз з великою надійністю на певний період. Здебільшого такі кризи є повторюваними, причинами їх є специфічні природно-кліматичні умови, технологічні рішення, структурні особливості функціонування економіки країни тощо. Оскільки такі кризи є прогнозованими, можливо, із розбіжностями щодо часу виникнення та масштабу, то превентивна політика має включати заходи їх недопущення та ресурси швидкого подолання.

Як зазначалося вище, поширення наслідків кризи може набувати каскадного характеру, охоплювати різні сфери та галузі економіки і регіони країни. Особливістю поточної ситуації в Україні є те, що криза, викликана воєнною агресією, нашарувалася на кризу, викликану пандемією. Певною мірою це стосується і світової економіки, як зазначається у [25]. Із виникненням нової кризи зусилля антикризової політики докорінно перерозподілилися. Тому пропонується ввести нову класифікаційну ознаку криз – *рівень (характер) нашарування наслідків*, за якою кризи розділяються на такі види:

- ✦ *одиначні* – кризи, які виникають у результаті окремої критичної події, не викликають інших криз, хоча наслідки можуть поширюватися по всій системі;
- ✦ *комплексні* – ті, які викликають виникнення інших криз (як природні можуть викликати техногенні), таким чином, одна критична подія призводить до виникнення одночасно чи послідовно декількох криз, а їх наслідки посилюють один одного. Превентивна політика поряд зі зниженням наслідків кризи має запобігати виникненню нових криз, ними спровокованих;
- ✦ *суперпозиційні* – кризи, які викликані послідовними критичними подіями, що не є наслідком одна однієї. При цьому настання но-

вої кризи може призвести до змін у процесі поширення наслідків попередньої як у бік їх прискорення та збільшення, так і навпаки. Ці кризи названі «суперпозиційними» по аналогії із суперпозицією функцій, що не зберігає динаміку наслідків, на які нашаровуються нові впливи. З точки зору превентивної політики ці кризи є найскладнішими. Оскільки наслідки не просто додаються, а нашаровуються, пріоритети протидії та подолання змінюються, то необхідним є розробка підходів до визначення та коригування пріоритетних напрямків політики, раціонального перерозподілу та залучення ресурсів, узгодження заходів та прогнозування їх ефективності.

Зaproпоновану вище класифікацію наведено на рис. 1. Її відмінністю від згаданих вище є включення нової класифікаційної ознаки – нашарування наслідків, що дозволяє виокремити первинні та вторинні кризи із поширеними наслідками (комплексні) від тих, у яких наслідки зазнають викривлення та змін у процесі розгортання кризи (суперпозиційні кризи). Крім того, близькі за змістом класифікаційні ознаки, які використовуються в науковій

літературі (Структурний масштаб охоплення, Об'єкт, Характер порушень рівноваги в розвитку економіки тощо), узагальнено в одну ознаку – Масштабність наслідків. Запропонована класифікація орієнтована на розробку превентивної антикризової економічної політики. Тому разом із якісним описом кожного виду кризи за кожною із ознак визначено напрями розробки такої політики.

Перебіг і вже наявні наслідки криз в Україні 2020–2022 рр. свідчать про характерні риси й особливості за окремими класифікаційними ознаками, які мають враховуватися при розробці превентивної політики. Зважаючи на те, що жодна з криз наразі не є завершеною, повністю однозначно класифікувати їх за всіма ознаками наразі неможливо, попередні оцінки наведено в табл. 1.

Основні відмінності системних криз біологічного та воєнного походження з точки зору економічної політики наведено в табл. 2.

Розроблена типологія дозволяє виділити основні вимоги та складові елементи превентивної антикризової економічної політики, які мають бути відображені в її концептуальних засадах. Розробка такої політики в умовах воєнного стану є елементом далеко-

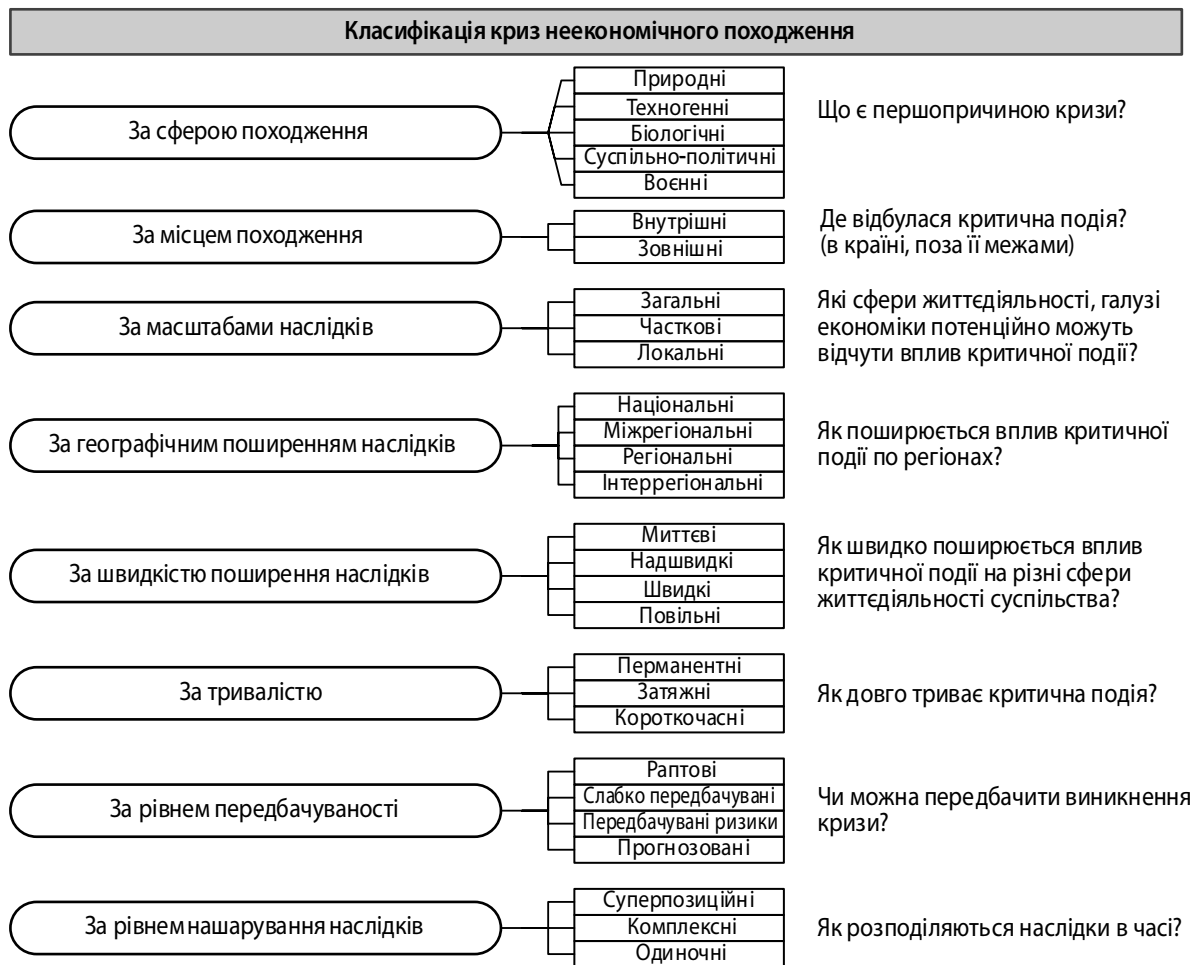

Рис. 1. Класифікація криз неекономічного походження

Ідентифікація криз біологічного та воєнного походження в Україні

Класифікаційна ознака	Кризи в Україні 2020–2022 рр.	
	Пандемія COVID-19	Воєнна агресія
Сфера походження	Біологічна криза (початок березень 2020 р.)	Воєнна криза (початок 24.02.2022)
Місце походження	Зовнішня	Зовнішня
Масштаби наслідків	Часткова	Загальна
Географічне поширення наслідків	Національна	Національна
Швидкість поширення наслідків	Швидка	Миттєва, над швидка
Тривалість	Імовірно затяжні	
Передбачуваність	Прогнозований ризик (за аналогією)	Слабко передбачувана у довгостроковій перспективі, прогнозований ризик із середини 2021 р.
Нашарування наслідків	Одиночна	Суперпозиційна

Таблиця 2

Відмінності криз біологічного та воєнного походження

Критерії відмінностей	Біологічного походження	Воєнного походження
Тривалість	Тривалість визначається ступенем успішності протидії пандемії, але в загальному випадку тривалість висока	Як правило, характеризується меншою тривалістю
Загальноекономічні прояви	Зменшення рівня зайнятості	Втрата робочих місць, масштабна міграція
Прояви у фінансовій сфері	Поступове зменшення бюджетних надходжень внаслідок карантинних заходів	Одномоментна втрата суттєвої частини бюджетних надходжень внаслідок втрати виробничих потужностей та інфраструктури
За пріоритетними напрямками антикризової політики	Підтримка населення, точкова підтримка окремих галузей, які постраждали внаслідок локдауну	Підтримка населення, широка підтримка національних товаровиробників (пріоритети – оборонна продукція, імпорт, благодійна допомога, релокація виробництва)

глядної стратегії відновлення та розвитку країни в постпандемічному повоєнному періоді. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

- Cambridge dictionary. Definitions. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/typology>
- Merriam Webster Dictionary. Definitions. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/typology>
- Краткий словарь по логике / под ред. Д. П. Горского. М.: Просвещение, 1991. 208 с.
- Бычкова М. Н., Шпилева В. М. Типология кризиса // Актуальные проблемы гуманитарных наук. Томск: ТПУ, 2008. С. 160–163.
- Gundel S. Towards a New Typology of Crises. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. 2005. Vol. 13. No. 3. P. 106–115. DOI: 10.1111/j.1468-5973.2005.00465.x.
- Science Direct. URL: <https://www.sciencedirect.com>
- Берзон С. Ю. Теоретичні засади формування поняття «соціально-економічна криза». *Нобелівський вісник*. 2020. № 1. С. 6–14. DOI: 10.32342/2616-3853-2020-1-13-1
- Захаров В. Я., Блинов А. О., Хавин Д. В. Антикризисное управление. Теория и практика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юнити, 2012. 304 с.
- Björck A. Crisis Typologies Revisited: An Interdisciplinary Approach. *Central European Business Review*. 2016. Vol. 5. No. 03. P. 25–37. DOI: 10.18267/j.cebr.156.
- Мельник А. О. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 108–113. URL: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/22.pdf>
- Kaczmarek-Śliwińska M. The Specificity of Crisis Management in Social Media from the Perspective of W.T. Coombs' Situational Crisis Communication Theory. *Studia Medioznawcze*. 2019, Vol. 20. No. 4. P. 318–330. DOI: <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2019.4.72>
- The Global Risks Report. 16th ed. World Economic Forum, 2021. 97 p. URL: <http://wef.ch/risks2021>
- Семенова В. Н. Классификация кризисных ситуаций и особенности их формирования. *Научный вестник МГТУ ГА*. 2013. № 190. С. 97–100.
- Kippenberger T. Facing different types of crisis. *The Antidote*. 1999. Vol. 4 No. 3. P. 24–27. DOI: <https://doi.org/10.1108/EUM0000000006697>
- Макаров О. Н. Типология кризисов в социально-экономических системах. *Мир транспорта*. 2013.

- № 1. С. 78–85. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230951042.pdf>
16. Ньюсом Д., Тёрк ВанСлайк Д., Крукеберг Д. Всё о PR. Теория и практика публик рилейшнз. 7-е изд. / пер. с англ. М. : Консалтинговая группа «ИМИДЖ-Контакт», ИНФРА-М, 2001. 628 с.
 17. Остапешин Т. П., Коптюх О. Г. Економічні кризи: сутність, періодичність виникнення, тривалість і стадії їх перебігу. *Фінанси, облік і аудит*. 2013. Вип. 1. С. 113–120. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/3822/Ostapysyn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
 18. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій» від 06.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text>
 19. Брум Г., Катлип С., Сентер А. Паблик рилейшнз. Теория и практика. М. : Вильямс, 2008. 640 с.
 20. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
 21. Claessens S., Ayhan Kose M. Financial Crises: Explanations, Types, and Implications. *SSRN Electronic Journal*. 2013, February. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2295201>
 22. Mariano R. S., Gultekin B. N., Ozmucur S., Shabbir T. Models of Economic and Financial Crises. *Topics in Middle Eastern and African Economies*. 2000. Vol. 2. Issue September. URL: <https://meea.sites.luc.edu/volume2/PDFS/Models%20of%20Economic%20and%20Financial.pdf>
 23. Hazard Definition and Classification Review. Technical Report / United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Geneva. 2020. 88 p. URL: www.undrr.org/publication/hazard-definition-and-classification-review
 24. Hazard information profiles. Supplement to: UNDRR-ISC Hazard Definition & Classification Review – Technical Report / United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Geneva. 2021. 827 p. URL: <https://www.undrr.org/publication/hazard-information-profiles-hips>
 25. War Sets Back the Global Recovery / World Economic Outlook. April 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022>
- REFERENCES**
- Berzon, C. Yu. "Teoretychni zasady formuvannya poniattia «sotsialno-ekonomichna kryza»" [Theoretical Fundamentals of Concept Formation «Socio-Economic Crisis»]. *Nobelivskiy visnyk*, no. 1 (2020): 6-14. DOI: [10.32342/2616-3853-2020-1-13-1](https://doi.org/10.32342/2616-3853-2020-1-13-1)
- Bjorck, A. "Crisis Typologies Revisited: An Interdisciplinary Approach". *Central European Business Review*, vol. 5, no. 03 (2016): 25-37. DOI: [10.18267/j.cebr.156](https://doi.org/10.18267/j.cebr.156)
- Brum, G., Katlip, S., and Senter, A. *Pablik rileyshnz. Teoriya i praktika* [Public Relations. Theory and Practice]. Moscow: Vilyams, 2008.
- Bychkova, M. N., and Shpilevaya, V. M. "Tipologiya krizisa" [Crisis Typology]. In *Aktualnyye problemy gumanitarnykh nauk*, 160-163. Tomsk: TPU, 2008.
- "Cambridge dictionary. Definitions". <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/typology>
- Claessens, S., and Ayhan Kose, M. "Financial Crises: Explanations, Types, and Implications". *SSRN Electronic Journal*, February (2013). DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2295201>
- Gundel, S. "Towards a New Typology of Crises". *Journal of Contingencies and Crisis Management*, vol. 13, no. 3 (2005): 106-115. DOI: [10.1111/j.1468-5973.2005.00465.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2005.00465.x)
- "Hazard Definition and Classification Review. Technical Report". *United Nations Office for Disaster Risk Reduction*. Geneva. 2020. www.undrr.org/publication/hazard-definition-and-classification-review
- "Hazard information profiles. Supplement to: UNDRR-ISC Hazard Definition & Classification Review - Technical Report". *United Nations Office for Disaster Risk Reduction*. Geneva. 2021. <https://www.undrr.org/publication/hazard-information-profiles-hips>
- Kaczmarek-Sliwinska, M. "The Specificity of Crisis Management in Social Media from the Perspective of W. T. Coombs' Situational Crisis Communication Theory". *Studia Medioznawcze*, vol. 20, no. 4 (2019): 318-330. DOI: <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2019.4.72>
- Kippenberger, T. "Facing different types of crisis". *The Antidote*, vol. 4, no. 3 (1999): 24-27. DOI: <https://doi.org/10.1108/EUM0000000006697>
- Kratkiy slovar po logike* [Concise Dictionary of Logic]. Moscow: Prosveshcheniye, 1991.
- [Legal Act of Ukraine] (2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
- [Legal Act of Ukraine] (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text>
- "Merriam Webster Dictionary. Definitions". <https://www.merriam-webster.com/dictionary/typology>
- Makarov, O. N. "Tipologiya krizisov v sotsialno-ekonomicheskikh sistemakh" [Typologization of Crises in Socio-Economic Systems]. *Mir transporta*, no. 1 (2013): 78-85. <https://core.ac.uk/download/pdf/230951042.pdf>
- Mariano, R.S. et al. "Models of Economic and Financial Crises". *Topics in Middle Eastern and African Economies*, vol. 2. September (2000). <https://meea.sites.luc.edu/volume2/PDFS/Models%20of%20Economic%20and%20Financial.pdf>
- Melnyk, A. O. "Svitovi ekonomichni kryzy v ekonomitsi Ukrainy ta yikh naslidky" [The Global Economic Crisis in the Ukrainian Economy and Their Consequences]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. iss. 2 (2014): 108-113. <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/22.pdf>
- Niusom, D., Terk VanSlayk, D., and Krukeberg, D. *Vse o PR. Teoriya i praktika pablik rileyshnz* [All about PR. Theory and Practice of Public Relations]. Moscow: Konsaltingovaya gruppa «IMIDZh-Kontakt», INFRA-M, 2001.
- Ostapysyn, T. P., and Koptiukh, O. H. "Ekonomichni kryzy: sutnist, periodychnist vynykennia, tryvalist i stadii yikh perebihu" [Economic Crises: Essence, Frequency of Occurrence, Duration and Stages of Their Course]. *Finansy, oblik i audyt*. iss. 1 (2013): 113-120. <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/3822/Ostapysyn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Science Direct. <https://www.sciencedirect.com>
- Semenova, V. N. "Klassifikatsiya krizisnykh situatsiy i osobennosti ikh formirovaniya" [Classification of Crisis Situations and Features of Their Formation]. *Nauchnyy vestnik MGTU GA*, no. 190 (2013): 97-100.
- "The Global Risks Report". *World Economic Forum*, 2021. <http://wef.ch/risks2021>
- "War Sets Back the Global Recovery". *World Economic Outlook*. April 2022. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022>
- Zakharov, V. Ya., Blinov, A. O., and Khavin, D. V. *Antikrizisnoye upravleniye. Teoriya i praktika* [Crisis Management. Theory and Practice]. Moscow: Yuniti, 2012.